

УДК 598.20:591.526 (477)

ПОШИРЕННЯ ТА БІОЛОГІЯ ПІСОЧНИКА ВЕЛИКОГО *CHARADRIUS HIATICULA* (L.) В УКРАЇНІ

І. В. Шидловський

Поширення та біологія пісочника великого *Charadrius hiaticula* (L.) в Україні. – І. В. Шидловський – Представлені дані з дослідження поширення та біології нового гніздового виду куликів України – пісочника великого. Оброблені матеріали спостережень до появи на гніздуванні (до 1995 року) та показані зміни чисельності гніздових птахів з 1995 по 2006 рік і причини, які їх викликають. Вказані всі відомі місця гніздування, наведені матеріали щодо гніздової біології та охорони.

Ключові слова: пісочник великий, ареал, поширення, чисельність, біологія, охорона.

Адреса: Зоологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Грушевського 4, м. Львів, 79005, E-mail: zoomus@franko.lviv.ua

The distribution and biology of the Great ringed plover *Charadrius hiaticula* (L.) in Ukraine. – I. V. Shydlovsky – Great Ringed Plover is a new breeding wader species in Ukraine. The distribution and biology of the species have been described. The data of observations preceding a breeding period (till 1995) have been analyzed, and quantitative dynamics of the Great Ringed Plover breeding population during 1995-2006 and its causes presented. All known nesting sites are given and data on breeding biology and conservation of this species are stated.

Key words: Great ringed plover, distribution, numbers, biology, conservation.

Address: Zoological Museum Ivan Franko National University of Lviv, Hrushevskogo str. 4, Lviv, 79005, Ukraine; E-mail: zoomus@franko.lviv.ua

Вступ

Предметом дослідження є пісочник великий *Charadrius hiaticula* (L.), один з п'яти видів роду у фауні України. Це політипний вид з двома підвидами, з яких *Ch. h. hiaticula* – гніздиться в Україні, а *Ch. h. tundrae* – трапляється лише під час міграцій. Вид порівняно недавно почав гніздитися в Україні, зокрема на її заході і сьогодні його природоохоронний статус оцінюється як "рідкісний".

Ареал виду та поширення в Україні. Пісочник великий має диз'юнктивний ареал, який охоплює територію від Скандинавії до Чукотського півострова та Анадира на сході; на півночі до арктичного узбережжя, а на південь узбережжями Балтійського, Північного та Білого морів; між Білим морем і Уральським хребтом до 65 паралелі, до північного узбережжя Охотського моря [14]. Можливе гніздування на середземноморському узбережжі. Вид гніздиться також у вигляді локальних поселень у долині р. Прип'яті в Республіці Білорусь і в Україні в межах Волинської та Львівської областей (рис. 1).

В Україні у гніздовий період пісочник великий реєструється головним чином у північних областях, які межують з Білоруссю, дещо рідше в інших регіонах. У XIX-XX ст. вид характери-

зувався, як пролітний, хоча В. Дідушицький [20] та А. Дунаєвський з Я. Мархлевським [19] вказували на гніздування виду на Волино-Подільському плато. Проте Ф. Й. Страутман [15] вважає, що ці дані нічим не підтвержені. М. А. Воїнственський та О. Б. Кістяківський [2] характеризують пісочника великого, як пролітний вид, окремі бродячі особини якого можуть траплятися влітку. Такі ж дані наводять О. Б. Кістяківський [3] та І. В. Марисова, В. С. Талпош [4]; вони вказують, що великий пісочник в Україні трапляється лише під час перелітків, і тільки окремі бродячі особини спостерігаються протягом усього літа. Найближчі місця гніздування – Білорусь у межах долини р. Прип'яті [11, 12, 21]. Для гніздування птахи обирають ділянки з бідними й низькотравними пасовищами, довгими піщаними косами та пляжами.

Протягом 1978-1994 років неодноразово спостерігалися бродячі особини цього виду в межах Волинської, Львівської та Хмельницької областей, зокрема: 15.06.1978 р. (одна особина) поблизу смт. Ясне Волочиського р-ну Хмельницької обл., 16.07.1983 р. (чотири особини) на р. Горинь поблизу м. Дубровиці Рівненської обл., 04.06.1985 р. (одна особина) на оз. Луки Шашь-

04.06.1985 р. (одна особина) на оз. Луки Шацького р-ну Волинської обл., 10.05.1987 р. (одна особина), 30.04.1988 р. (одна особина), 10.07.1993 р. (одна особина), 15.07.1993 р. (три особини) на оз. Світязь, в межах смт. Шацьк та с. Світязь, 28.04.1989 р. (одна особина) на рибозплідних ставах біля с. Піща Шацького р-ну Волинської обл.; 05.05.1990 р. (одна особина) на ставах поблизу с. Берездівці Миколаївського р-ну, 06.05.1992 р. (одна особина) поблизу смт. Пустомити Львівської обл., 14.05.1994 р. (чотири особини) на р. Тиса поблизу м. Хуст Закарпатської обл. [5, 8-10].

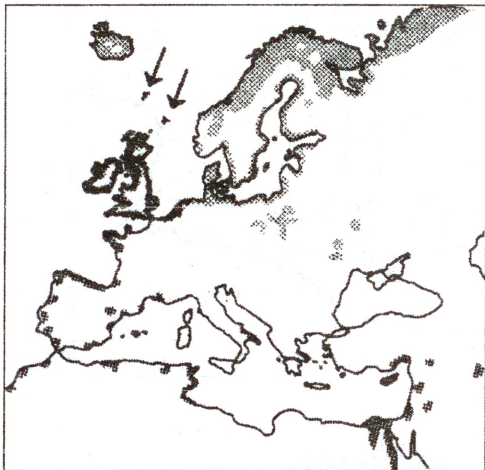

Рис. 1. Ареал поширення пісочника великого у Європі (BWP – CD)
Fig. 1. Distribution range of the Great Ringed Plover (BWP – CD)

Проте, факт гніздування великого пісочника в Західній Україні вперше був доведений у 1995 р., відразу в трьох пунктах. Були знайдені чотири гнізда з повними кладками та виявлені чотири виводки, одне пташеня було закільцьоване [6, 7, 17]. З того часу вид постійно гніздиться в середній течії річки Прип'ять (Волинська обл.) і на технічних водоймах біля с. Чолгині (Львівська обл.), спорадично на Шацьких озерах і в околицях с. Щедрогір (група Турських озер, Ратнівський р-н, Волинська обл.). На прольоті трапляється і в інших областях України (рис. 2).

Пісочник великий є новим видом для фауни України, а його гніздові угруповання характеризуються низькою чисельністю й розташовані за південно-західними межами свого ареалу, тому чутливо реагують на фактор турбування, особливо у період гніздування. Також вони можуть зазнавати впливу всіх негативних чинників, характерних для малих популяцій та угруповань, зокрема, конкуренції з боку інших видів куликів і крячків, впливу хижаків, антропогенного впливу тощо.

Матеріал і методика

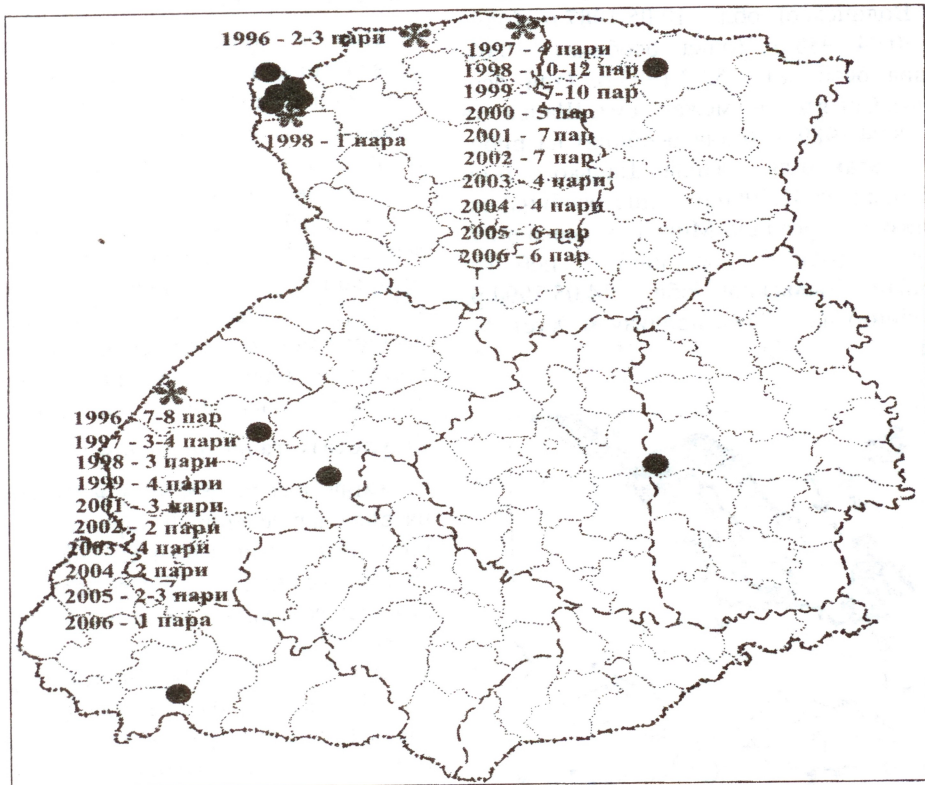
Під час проведених досліджень використані стандартні методики для обліків птахів у гніздових стаціях [13]. Протягом майже всіх років ми проводили повний облік гнізд і пташенят пісочника великого у відомих місцях гніздування; виявляли нові поселення виду. Особливості гніздової біології описані згідно загальноприйнятих методик [1], а морфометричні показники птахів отримані шляхом їх вилову стаціонарними пастками [22]. Одночасно проводили кільцювання особин з метою встановлення шляхів прольоту та місць їх зимівлі, а також для встановлення тривалості життя і постійності поселень.

Результати та обговорення

Зміни чисельності виду в Україні. Угруповання виду нечисленні, й характеризуються постійними змінами чисельності. Гнізда та виводки пісочника великого у 1995 р. виявлені в трьох різних місцях Західної України. На Волині в 1996 р., птахи гніздилися поблизу с. Сваловичі та в околицях с. Щедрогір (Любешівський р-н), а з території Шацького НПП зникли (хоч попереднього року гніздування було успішним). На Львівщині у 1996 р. кількість гніздових пар зросла до 7-8. У 1997 р. в межах гніздових поселень біля с. Сваловичі та с. Чолгині гніздилося по 6-8 пар пісочників, у 1998 – 10-12 і 3, 1999 – 7-10 і 4 пар, 2000 – ? і 5, 2001 – 7 і 3, 2002 – 7 і 2, 2003 – 4 і 4, 2004 – 4 і 2, 2005 – 6 і 2-3 пар, 2006 – 6 і 1 (Сваловичі та Чолгині відповідно). Одну пару птахів спостерігали протягом усього гніздового періоду на берегах озера Світязь (Шацький р-н, Волинська обл.). У 2006 р., в долині р. Прип'ять крім околиць с. Хоцунь, пісочник виявлений на гніздуванні і біля сіл Люб'язь (3 пари) та с. Підкормілля (2 пари).

На Львівщині, через сукцесії, які проходять у заказнику "Чолгинський", кількість гніздових пар у 2006 р. зменшилася до 1-2. Чисельність особин виду, на заході України, протягом останніх років коливається в межах 9-14 гніздових пар.

Європейська популяція цього виду оцінюється в понад 120 тис. гніздових пар, однак за останні десятиліття відзначені незначні тенденції до зменшення її чисельності в історично сформованих межах ареалу (на узбережжі північних морів); на решті території протягом 1990-2000 рр. ситуація залишалася стабільною [18]. Лише в Україні та Білорусі, де чисельність виду порівняно низька – кількість гніздових пар зростає, але вона не може істотно вплинути на життєздатність усїєї європейської популяції. Тому пісочнику великому надано охоронний статус (безпечний) в Європі і він внесений до списків АЕWA, Додатку 3 Бернської конвенції, Додатку 2 CMS.

- - точки спостережень пісочника великого до 1995 року.
- * - перші місця гніздування та кількість гніздових пар у роки спостережень.

Рис. 2. Карта спостережень пісочника великого до 1995 року та розташування місць його гніздування
 Fig. 2. The map of the Great Ringed Plover visual records (till 1995) and localization of its breeding sites

Особливості біології

Оснoву раціoну пісочника великого становлять дрібні комахи, яких він збирає на берегах водойм. До гніздування приступає у травні-червні. Гнізда завжди будує на землі – голому піску (у вигляді ямки), серед розрідженої та пригніченої трави. Гніздо нічим не вистеляється або ж у ньому міститься невелика кількість сухих часток екскрементів великої рогатої худоби. За період досліджень знайдено й обстежено 20 гнізд пісочника великого, їх розміри наведені в таблиці 1. Середня кількість яєць у кладці – чотири. Повні кладки знаходили з початку травня (08.05.1998 р.) до початку липня (04.07.1996 р.). Насиджування починається після відкладання останнього яйця і триває в середньому 24-26 діб. В обстежених гніздах проміряні 56 яєць і 18 з них зважено. Розміри та вага яєць наведені в табл. 2. Пташенята з'являються в третій декаді травня – на початку червня. Перші реєстрації пухових пташенят відмічені 13 травня 2006 р. у долині р. Прип'ять; на Львівщині перші спостереження припадають на початок червня. Найпізніше одно- або дводенні пухові пташенята виявлені у двадцятих числах липня (Львівська

обл.). Пташенята у пісочника виводкового типу, а отже відразу можуть залишати гніздо, хоча дуже часто протягом 5-10 днів тримаються в його межах. Статевої зрілості птахи досягають протягом першого року життя. За час досліджень над гніздовими птахами виловлено та обстежено 18 дорослих особин, з них шість самців і 10 самок, у двох птахів стать достовірно не визначена.

Маса дорослих птахів коливається в межах 62-71 г. Розміри дорослих птахів з території заходу України – самців: крило 134-140 мм, цівка 25-29,5 мм, дзьоб 15,4-17,5 мм; самок: крило 135-140 мм, хвіст 64 мм, цівка 24,5-27,3 мм, дзьоб 14,1-17,3 мм (табл. 3). Як видно, самці та самки пісочника великого за морфометричними показниками практично не відрізняються. Проте, для цього виду характерне явище статевого диморфізму, яке проявляється у забарвленні та розмірах чорного "фартуха" на грудях і забарвленні навколоочного кільця.

Таблиця 1. Розміри гнізд пісочників великих, що гніздяться на заході України (поселення біля сіл Хоцунь, Підкормілля Волинської обл. та с. Чолгині Львівської обл.)

Table 1. Nest sizes of the Great Ringer Plover from the Western Ukraine (settlement near vill. Chotsun, Pidkormilla of Volyn region and vill. Cholghyni of Lviv region)

Показники	Довжина гнізда	Ширина гнізда	Глибина гнізда
$M \pm m$	109,45 ± 4,50	103,6 ± 3,61	26,6 ± 2,12
σ	20,13	16,18	9,48
CV	0,25	0,33	0,54
Max	140	130	50
Min	70	70	10

Таблиця 2. Розміри та вага яєць пісочників великих, що гніздяться в ур. Бровець поблизу с. Хоцунь Любешівського р-ну Волинської обл.

Table 2. Size and weight of eggs of the Great Ringed Plover from the breeding site in Brovets Locality near vill. Khotsun of the Lubeshiv district of the Volyn region.

Показники	Довжина яйця	Ширина яйця	Вага яйця
$M \pm m$	33,7 ± 0,24	24,8 ± 0,08	10,5 ± 0,11
σ	1,83	0,61	0,45
CV	0,09	0,96	0,72
Max	36,8	25,9	11,5
Min	29,2	22,6	10

Таблиця 3. Морфометричні показники дорослих особин пісочника великого вилонених у гніздовий період в ур. Бровець поблизу с. Хоцунь Любешівського р-ну Волинської області

Table 3. Measurements of adult birds of the Great Ringed Plover caught during the breeding period in Brovets Locality near vill. Khotsun of Lubeshiv district of Volyn region

Показники	Повна довжина голови	ДЗЬОБ	Цівка	Крило	Маса, г
<i>Самці</i>					
$M \pm m$	42,4 ± 0,26	16,2 ± 0,30	27,0 ± 0,60	137 ± 0,9	65 ± 3,05
σ	0,64	0,73	1,47	2,14	7,47
CV	0,29	1,48	0,60	0,14	2,17
Max	43,4	17,5	29,5	140	80
Min	41,5	15,4	25	134	60
<i>Самки</i>					
$M \pm m$	41,6 ± 0,36	15,4 ± 0,32	26,2 ± 0,24	137 ± 0,97	67,3 ± 2,44
σ	1,13	1,01	0,76	3,06	7,71
CV	0,97	1,13	1,05	0,98	0,24
Max	43,7	17,3	27,3	140	81
Min	10,1	14,1	24,5	130	52,6

Причини зміни чисельності. Гніздові угруповання пісочника великого в Україні включають кілька локалітетів, але через нестабільність гніздових стацій у місцях гніздування вид може, принаймні у деяких з них, зникнути. Чисельність популяції виду мала, через що він є вразливим.

Висновки

Таким чином, станом на 2006 р. в Україні, зокрема у Львівській та Волинській областях, гніздилися 7-10 пар виду, які зосереджені в чотирьох локалітетах, два з яких постійні, а два – використовуються птахами спорадично. Тому, потрібно детальніше вивчити придатні для гніздування виду біотопи і розробити рекомендації щодо його охорони. У гніздовий період слід вимагати суво-

Заходи охорони. Пісочник великий охороняється в межах НПП “Прип’ять – Стохід” та Шацького НПП; на території орнітологічного заказника місцевого значення “Чолгинський” охороняється “де-юре”.

рого дотримання охоронних зобов’язань на території, де гніздяться птахи: у першу чергу, здійснювати контроль за випасанням великої рогатої худоби (кількість голів, терміни та ін.), проводити догляд за тим, щоб території не заростали високим травостоєм чи чагарниками, регулювати рекреаційне навантаження на площах які охороняються.

Подяки

Підготовка цієї статті стала можливою лише за спільного збору матеріалу разом з В. І. Матейчиком, І. М. Горбанем, М. В. Химиним, С. В. Скворцовим, О. В. Головачовим, за що автор висловлює їм щирі вдячність.

1. Бибби К., Джонс М., Марсден С. Методы полевых экспедиционных исследований. Исследования и учеты птиц. – М.: Союз охраны птиц России, 2000. – 186 с.
2. Войцвєвський М. А., Кістяківський О. Б. Визначник птахів УРСР. – К.: Рад. школа, 1952. – С. 59-60.
3. Кістяківський О. Б. Фауна України. Птахи: Загальна характеристика птахів. Курині. Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрофи. Кулики. Мартини. – К.: Вид. АН УРСР, 1957. – Т. 4. – С. 181-184.
4. Марисова І. В., Талтош В. С. Птахи України. Польовий визначник. – К.: Вища школа, 1984. – С. 80.
5. Матеріали орнітологічних спостережень на території західних областей України за 1994 рік // Troglodytes. Західноукраїнський орнітологічний щорічник. – 1995. – № 5. – С. 11, 26.
6. Матеріали орнітологічних спостережень на території західних областей України за 1995 рік // Troglodytes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. – 1996. – № 6. – С. 22.
7. Матеріали орнітологічних спостережень на території західних областей України за 1996 рік // Troglodytes. Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник. – 1997. – № 7. – С. 22.
8. Орнітологічні спостереження на території західних областей України за 1993 рік // Troglodytes. Каталог орнітофауни західних областей України. – 1994. – № 4. – С. 7, 17.
9. Орнітофауністичні спостереження за 1989-1990 рр. // Каталог орнітофауни західних областей України (Ред. І. Горбань, М. Химин). Луцьк, 1991. – № 2. – С. 32.
10. Орнітологічні спостереження за 1991-1992 рр. // Волове око. Каталог орнітофауни західних областей України (Ред. М. Химин, І. Горбань, А. Бокотей та ін.). – № 3. – Луцьк, 1993. – С. 10, 20, 37.
11. Никифоров М. Е., Яминский Б. В., Шкляр Л. П. Птицы Белорусии. – Минск: Высшая школа, 1989. – С. 151.
12. Никифоров М. Е., Гричик В. В., Монгин Э. А. Вести из регионов: Белоруссия. Информационные материалы Рабочей группы по куликам. Отв. ред. П. С. Томкович - Москва, 1997. – № 10. – С. 7.
13. Приедниек Я. Я., Куресоо А. У., Курлавичус П. Рекомендации к орнитологическому мониторингу в Прибалтике. – Рига: Зинатне, 1986. – 66 с.
14. Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. – М.: Наука, 1990. – С. 173.
15. Страутман Ф. И. Птицы западных областей УССР. – Львов: ЛДУ, 1963. – Т. 1. – С. 44.
16. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. – Київ-Львів, 2000. – С. 44.
17. Шидловский И. В. Галстучник – новый гнездящийся вид куликов Украины // Изучение куликов Восточной Европы и Северной Азии на рубеже столетий. – М., 2002. – С. 116.
18. Burfield J., van Bommel F. Birds in Europe. Population estimates, trends and conservation status. – Cambridge: BirdLife International, 2004. – BirdLife Conservation Series № 12. – P. 111.
19. Dunajewski A., Marchlewski J. Klucz do oznaczenia ptakow Polski. Krakow, 1938.
20. Dzieduszycki W. Katalog Muzeum im. Dzieduszyckich, II, Ptaki. Lwow, 1880.
21. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundans / Hagemeyer W. J. M., Blair M. F. eds. – London: Poyser, 1997. – С. 258-259.
22. Prater T., Marchant J., Vuorinen J. Guide to the Identification and Ageing of Holarctic Wader. – BTO. – 1977. – Guide 17. – 132 p.

Отримано: 07 листопада 2007 р.

Прийнято до друку: 16 листопада 2007 р.